

DOI: <https://doi.org/10.51209/platform.1.9.2024.242-262>

УДК: 7.75:7.045.5:7.032:7.033

Марина Валентинівна ПОНОМАРЕНКО,

кандидат мистецтвознавства, доцент,

ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К.Д. Ушинського»,

Одеса, Україна,

e-mail: el.mari@ukr.net,

ORCID: 0000-0002-2406-408X

ВІЗУАЛЬНИЙ СЛОВНИК МИСТЕЦТВА «MEMENTO MORI»

Анотація. У статті розглянуті твори образотворчого мистецтва різних періодів, об'єднані загальною темою «Memento mori». Показана відмінність філософської світоглядної парадигми (на прикладі мозаїки «Memento mori» I ст. до н.е. та «Урбінського диптиху» XV ст.) і релігійної (на прикладі натюрмортів XVII ст.), які знайшли втілення в іконографії творів означених періодів. Проаналізована іконографія, роль та значення атрибутів «Memento mori» у створенні образного ладу композицій «Danse macabre» і «Vanitas» у контексті релігійного світосприйняття. З'ясовано, що від часів греко-римської культури і до кінця XVII ст. склалася стійка іконографія творів за темою «Memento mori», у якій основою образної структури є алегорія та метафора. Візуальний словник, який склався в образотворчому мистецтві «Memento mori», включає зображення атрибутів мистецтв та наук, багатства і влади, земних задовольень, символів швидкоплинності життя, воскресіння, вічного життя та безсмертя людської душі, душі грішника, надії людини на життя після смерті, що покладена на Бога. Встановлено, що, незважаючи на

зміни значень символів, що відбувались протягом століть, у лексиці «Memento mori» існують стійкі зображення, загальні для творів різних часів, – череп та метелик. Важливо, що саме ці символи відповідають бінарній опозиції СМЕРТЬ – ВОСКРЕСІННЯ, що базується на релігійній парадигмі світогляду. Частіше за все в науковому дискурсі за темою «Memento mori» в мистецтві, увага дослідників сконцентрована на твердженні про неминучість смерті та марноту земного життя. В даній статті погляд акцентований на творах «Memento mori», в яких окрім послання про смерть є твердження про воскресіння та існування потойбічного життя після смерті.

Ключові слова: образотворче мистецтво, атрибути, символіка, Життя, Смерть, Воскресіння, «Memento mori», «Vanitas», «Danse macabre».

Вступ. Образотворче мистецтво є дзеркалом, в якому відображаються теми, що найбільше хвилюють людину. Одна з них втілена у творах «Memento mori» – короткочасність земного життя, яке незмінно завершується смертю.

Ставлення до смерті змінюється в різні історичні епохи, маркуючи характер цивілізації. Це підтверджують твори світового мистецтва різних періодів, у яких відбито ідею існування потойбіччя. Спроба осмислити таїнство переходу людини у засвіти і примиритися з фактом скінченності земного життя втілена у зображеннях атрибутів, які мають певну символіку в мистецьких творах «Memento mori».

Багатий культурно-історичний та мистецький матеріал, набутий людством протягом століть, закарбував сприйняття Життя і Смерті у різні часи та надає можливість продовжити дослідження цієї теми, переосмислити відомі факти в новому історичному контексті.

Постановка проблеми. Тема Смерті займає чільне місце у мистецтві на межі століть, під час епідемій та воєн. Сьогоднішні наслідки COVID-19, гіпотетична небезпека Третьої світової війни, спричинена російською збройною агресією проти України, є прямими загрозами життю людей та наголошують на актуальності і своєчасності звернення до дослідження означеної теми. Загострене відчуття скінченності життя, невизначеність перебігу війни та майбутнього в цілому, привертає увагу до вивчення образотворчого мистецтва «Memento mori» та виявлення його стилістичних та образних особливостей в історичній ретроспективі.

Метою статті є аналіз та виявлення художньо-стилістичних та образних особливостей творів «Memento mori»: «Danse macabre» і «Vanitas» з огляду на символіку зображених атрибутів.

Основними методами даного дослідження є герменевтика та компаративістика, художньо-стилістичний, іконографічний та іконологічний аналіз.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українському мистецтвознавстві комплексних досліджень за означеною темою обмаль. Проте, є окремі роботи, в яких розглянуті різні аспекти теми смерті в образотворчому мистецтві. Так, ритуальне призначення портрету та його зв'язок з заупокійними культами розглянуто О.А. Тарасенко [4; 5]. Культурологічна розвідка Н.А. Жукової присвячена рефлексії страху (і страху смерті також) в європейському та українському мистецтві ХХ-поч. ХХІ ст. [3]. Ставлення до смерті в європейській культурі Заходу пізнього Середньовіччя надано групою українських дослідників шляхом аналізу синтезу тексту і зображення в ілюмінованих рукописах [13]. Також проаналізована символіка «Memento mori» в дизайні сучасних ювелірних виробів [2].

У світовому науковому дискурсі дослідження теми смерті в образотворчому мистецтві досить розповсюджене, про що свідчать останні статті та монографії зарубіжних вчених [7; 9; 16; 19; 20].

Для даної статті базовими стали дослідження, в яких розкрито сприйняття смерті в контексті особливостей міфологічного, релігійного та філософського світоглядів. Центральна роль відведена книзі Ф. Ар'єса, яка до сьогодні залишається найважливішим дослідженням змін у ставленні людини до смерті з ранніх християнських часів та видатній роботі Йохана Хейзінги «Осінь Середньовіччя» [6; 12]. Основою для аналізу образної складової творів «Memento mori» стали теоретичні роботи з питань символіки квітів та атрибутів, розповсюджених в культурі та образотворчому мистецтві різних періодів [11; 14; 15; 21].

Виклад основного матеріалу. «Memento mori» – загальна тема творів різних видів та жанрів, які присвячені переживанню страху смерті та його подоланню через надію на життя після смерті. У різні століття вона розкривалася через зображення з особливою впізнаваною іконографією, що оформилася в окремі напрями й отримала свою назву. Два основних – це «Danse macabre» і «Vanitas. Алегорична концепція «Danse macabre» характерна для середньовічного мистецтва і означає «Танець смерті» [9]. Термін «Vanitas» ґрунтується на біблійному тексті з «Еклізіасту»: «Vanitas vanitatum et omnia vanitas», його переклад відомий як «Наймарніша марнота, – марнота усе!» [1]. Семантика цих понять тісно пов'язана з виразом «Memento mori», що перекладається з латини, як «пам'ятай, що маєш померти» [16].

«Memento mori» як практика усвідомлення смертності людини бере свій початок у філософії Стародавньої Греції та Риму. Втілена в символічних образах тема служила нагадуванням про смертність

людини, ілюзорність земних насолод. Найповніше в античній філософії ця ідея виражена Платоном. У скороченому діалозі «Федон», написаному в 360-х рр. до н.е., філософ говорить про згубність тілесних задовольень для безсмертя душі [17]. Головною метою філософи бачать подолання страху перед смертю шляхом визнання її неминучості та пошуку знань, які живлять безсмертну душу.

Один з найраніших творів, що втілили філософію «Memento mori», – мозаїка з Помпей, створена I ст. до н.е. (рис. 1). Композиція прикрашала підлогу парадної зали у багатому помпейському будинку. Центральний елемент алегоричного зображення – людський череп, що символізує неминучість смерті, залишився в іконографії творів «Memento mori» у наступні століття. Над ним – будівельний висок, який завжди вказує на череп: перед смертю рівні і могутність і злидні. Під черепом зображено колесо фортуни з метеликом, що сидить на ньому: вказівка на мінливість долі в результаті найменшої випадковості.

Аналізуючи історію західної культури, Ф. Ар'єс показує, як із греко-римських часів до перших десяти століть нашої ери смерть була надто поширена, щоб лякати; кожне життя тихо підкорялося спільноті, яка надавала йому шану, а потім рухалася далі [6]. У подальшому таке ставлення повністю зміниться, і ці зміни будуть зафіксовані у творах мистецтва.

На початку XI ст. зростає відчуття індивідуальності, як руйнування себе та вказує, що саме цей факт призводить до страху Смерті. Ф. Ар'єс доводить страх смерті, що виникає у людини цих часів через невизначеність існування загробного життя та пов'язує релігійні практики зі спробою гарантувати краще життя у потойбічному світі [6].

Рис. 1. «Memento mori». Мозаїка. 47 x 41,5. I ст. до н.е. Неапольський національний археологічний музей. Італія (твір є суспільним надбанням та знаходиться у відкритому доступі: <https://salo.li/C68dA48>).

У пізньому Середньовіччі тема «Memento mori» розкрито через мотив танцю, відомого у мистецтві Західної Європи як «Danse macabre» («Totentanz» у Німеччині, «Danse macabre» у Франції, «Danza de la muerte» в Іспанії, «Doodendans» у Нідерландах, «Ballo della Morte» в Італії, «Dance of Machabree» в Англії) [3, с. 11]. Причиною стрімкого поширення цього мотиву стала епідемія Чорної смерті в сер. XIV ст. та втрати, спричинені Сторічною війною між Францією та Англією (1337-1453 pp.) [9]. Іконографія алегоричного образу є зображенням фігур живих і померлих людей різної статі, віку та статусу: жінки і чоловіки, діти й дорослі, королі та жебраки, об'єднаних

спільним танцем (рис. 2). «Danse macabre» був суворим нагадуванням про неминучість смерті та закликом до покаяння, з яким містяни стикались майже щодня. Так, Йохан Хейзінга оповідає про величезний вплив проповідей Брата Річарда, які відбулись в Парижі у 1429 р. на Цвинтарі Святих Невинних: «він завершив між десятою і одинадцятою на Цвинтарі Святих Невинних, під галереями, в яких зображений знаменитий Танець Смерті, – стоячи спиною до відкритих склепів, де черепа були складені у всіх на очах над аркадою» [12, с. 14].

Рис. 2. Бернт Нотке. «Danse Macabre». Олія, полотно. 160x750. 1475-1499 рр. Таллінський музей мистецтв. Естонія (твір є суспільним надбанням та знаходиться у відкритому доступі: <https://salo.li/b44eAEed>)

Танець смерті втратив свою популярність у епоху Відродження. Але сама тема «Memento mori» зберігала актуальність у мистецтві цього періоду. Насамперед – у портретному жанрі: на звороті портретів часто зображувалися символи та алегоричні сцени «Memento mori», що нагадує про первісне ритуальне призначення портрета [18, с. 150]. Портрети мали меморіальну функцію і часто виконувались художником після смерті того, хто був на них зображений. Більшість портретів цього часу були замовлені родичами померлих. Така тенденція відповідає думці Ф. Ар'еса про те, що з 1500-х рр. увага концентрується на смерті коханої людини, а не на своїй смерті (оскільки сім'я витісняє суспільство) [6].

Наприк лад, Урбінський диптих «Портрет герцога та герцогині Урбіно Федеріго да Монтефельтро і Баттісти Сфорца» був створений П'єро делла Франческа за замовленням герцога да Монтефельтро на згадку про Баттісту, яка померла під час пологів (рис. 3).

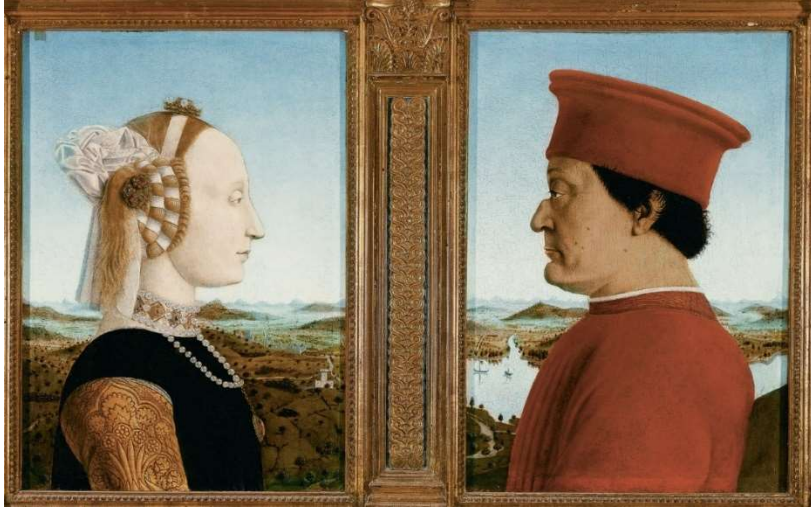

Рис. 3. П'єро делла Франческа. Портрет герцога та герцогині Урбіно Федеріго да Монтефельтро і Баттісти Сфорца. Дерево, темпера. 47х33. 1473- 1475 рр. Галерея Уффіці. Флоренція (твір є суспільним надбанням та знаходиться у відкритому доступі: <https://salo.li/b587694>).

В алегоричних композиціях на звороті портретів кожен із подружжя представлений на триумфальній колісниці в супроводі Чеснот (рис. 4). Федеріго зображений у лицарських обладунках, коронований Славою і оточений Правосуддям, Мудрістю, Мужністю та Помірністю.

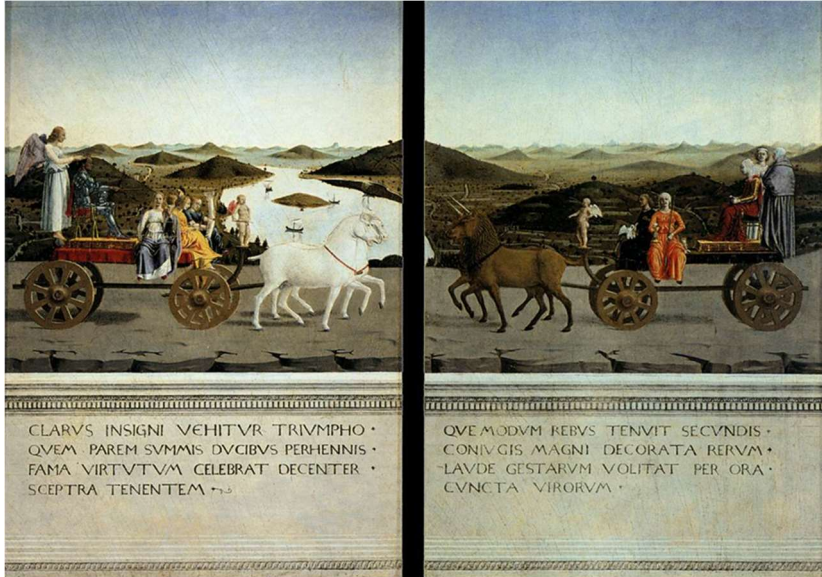

Рис. 4. П'єро дєлла Франчєска. «Портрет герцога та герцогині Урбіно Федеріго да Монтефельтро і Баттісти Сфорца». Зворотній бік. Дерево, темпера. 47х33. 1473-1475 рр. Галерея Уффіці. Флоренція, Італія (твір є суспільним надбанням та знаходиться у відкритому доступі: <https://salo.li/aB39627>)

Його колісниця запряжена парою білих коней (білий вважався кольором потойбічних істот, що втратили тілесність; із давніх-давен білий кінь грав культову роль) [21]. Батіста, яка читає молитовник, супроводжується Вірою, Надією, Любов'ю та Цнотливістю. Амур керує її колісницею, запряженою єдинорогами, – містичними тваринами, символіка яких пов'язана з образами Діви Марії та Ісуса Христа. Написи латиною на парапетах-архітравах звеличують славу Федеріго да Монтефельтро [18, с. 50].

Пізніше, у 1533 р., була створена композиція «Посли» – взірєць портретного живопису Північного Відродження, створений Гансом Гольбейном Молодшим за темою «Memento mori» (рис. 5).

Багатошаровий образний лад твору отримав у мистецтвознавстві чимало інтерпретацій. Важливо відзначити, що зобразивши череп не у складі натюрморту, а як самостійний елемент композиції, Гольбейн трансформував традиційну іконографію парадного чоловічого портрета, наголошуючи на темі «Memento mori».

Ця тема посилена атрибутами, серед яких ключове місце займає розкрита книга – збірка гімнів, перекладених німецькою мовою Мартіном Лютером. Книга відкрита на псалмі «Врятуй Господи душі наші». Годинник на столі вказує точну дату зображеного моменту – 11 квітня. У 1533 р. це була Страсна П'ятниця – день, присвячений спогаду про страждання та смерть Ісуса Христа, зняття з хреста Його тіла та поховання. Ще одне нагадування про покаяння та спокутування гріхів – ледь помітне розп'яття в лівому верхньому кутку композиції.

Образна структура твору виходить за межі завдань історичного літопису. Переконливість і глибина змісту досягається шляхом використання принципу бінарних опозицій, який є основним у творах «Memento mori»: добро – зло, світло – п'тьма, життя – смерть, плоть – дух, гріх – праведність, скінченне земне життя – вічне небесне життя. Протиставлення, що відповідає цьому принципу, закладено в образах самих персонажів портрета. Як відомо, у двофігурному чоловічому портреті зображений посол Франції в Англії – Жан де Дентевіль (ліворуч) і його друг Жорж де Сельв, єпископ Лавуа, та посол Франції у Венеціанській республіці й Ватикані (праворуч). Священнослужитель Сельв представляє церкву та духовну владу, уособлюючи релігійне світосприйняття; Дентевіль – владу світську та філософський світогляд. Але нагадування про те, що ні матеріальні блага, ні влада, ні знання не зможуть запобігти смерті, актуальне для них двох.

Особливий погляд, який потрібний для споглядання картини (під гострим кутом), перетворює анаморфозне зображення на першому плані композиції на череп – нагадування про смерть та ілюзорні цінності людського життя. Ідеєю використання такого прийому художньої виразності є спосіб подвійного бачення: при прямому погляді на твір для людини, зануреної в рутину побуту, смерть – ілюзорна пляма, на яку не варто звертати увагу. Але при особливому глибокому погляді, який передбачає усвідомлення побаченого, все змінюється — смерть перетворюється на єдину реальність, а звичайне життя спотворюється, позбавляється значення, набуваючи характеру фантому та ілюзії.

Рис. 5. Ганс Гольбейн Молодший. «Посли». Дубова дошка, олія. 207 x 209. 1533. Національна галерея. Лондон, Велика Британія (твір є суспільним надбанням та знаходиться у відкритому доступі <https://salo.li/ed100CE>).

З епохи пізнього Відродження бере початок історія «Vanitas», яка знайшла втілення у нових образотворчих формах. Основою концепції «Vanitas» стала релігійна доктрина, яка стверджує, що людина не може боротися з неминучим, але може звернутися до Бога та релігії, сподіваючись здобути життя після смерті [20]. Твори «Vanitas» розкривають принципи моральності, божественного суду та покаяння, закладені у біблійних текстах: «У всьому, що ви робите, пам'ятаєте про кінець життя вашого, і тоді ви ніколи не згрішите» [1].

Розквіт «Vanitas» стався у Нідерландах на початку XVII ст. Його розвиток був зосереджений у Лейдені – важливому центрі кальвінізму, який наголошував на повній порочності людства і затверджував жорсткий моральний кодекс [20]. Більшість творів «Vanitas» належить до жанру натюрморту і через символічні зображення закликає глядача задуматися про швидкоплинність земних досягнень і насолод та покаятися (рис. 5).

Відомим прикладом «Vanitas» є голландський натюрморт, створений Якобом де Гейном у 1603 р. Його зміст прочитується через низку символів: швидкоплинність життя – череп у центрі композиції; раптовість смерті – мильна бульбашка. Монети свідчать, що багатство не рятує від смерті; тюльпан у вазі – безвідповідальне ставлення до життя; димок від згаслої свічки – згасання життя. Протиставлення різного світосприйняття втілено в зображеннях Геракліту, що плаче та жаліє людей і Демокриту, який сміється над їхньою дурістю. Напис над нішею «Humana vana» нагадує про те, що людина марнослава.

Для художників, які створювали квіткові натюрморти, джерелом натхнення часто був Старий Завіт. Деякі цитати отримали буквальне трактування, згідно зі світосприйняттям того часу: «Людина, народжена жінкою,

короткоденна і пересичена печалями: як квітка, вона виходить і опадає; тікає, як тінь, і не зупиняється» [1].

*Рис. 5. Якоб де Гейн. «Vanitas». Дошка, олія. 82,6 x 54. 1603 р.
Метрополітен-музей. Нью-Йорк, США (твір є суспільним
надбанням та знаходиться у відкритому доступі:
<https://salo.li/e10E13D>*

Ключова роль таких алегоричних натюрмортів, створених за темою «Memento mori», належить символіці квітів. Зрозуміти її багатошаровий зміст допомагали книги емблем, які містили опис символіки і були популярними в Європі XVI-XVII ст. [21]. Один із натюрмортів на цю тему – композиція Яна Давідса де Хема «Натюрморт із квітами в скляній вазі» (XVII ст.) (рис. 6).

Образна структура натюрмарту розкривається через бінарну опозицію: свіжі та в'янучі і пониклі квіти в

розкішному букеті. Використовуючи мову символів, художник нагадує про швидкоплинність молодості та краси, безглузде марнотратство (зображення пишних троянд, півонії, тюльпанів, розведення яких вважалося в Голландії одним з наймарніших і найдорожчих занять); вказує на короткочасність життя (в'янучі бутони, поламані стебла, листя, що поїдене комахами); застерігає від гріха (равлик – символ душі грішника). Разом із тим, Ян Давідс де Хем нагадує про можливість порятунку за допомогою символів, що уособлюють безсмертя душі (хлібні колоски, метелик) та спокутну жертву Христа (червоний мак, який має подвійне трактування, що залежить від контексту і може означати смерть) [14]. Шлях до спасіння і відпущення гріхів через чесноту символізує нарцис, а скромність і чистоту уособлюють польові квіти, в'юни та лісові дзвіночки.

Таким чином, від часів греко-римської культури і до кінця XVII ст. склалася стійка іконографія творів за темою «Memento mori», у якій основою образної структури є алегорія та метафора. Мова алегорії стала ключовим прийомом втілення цієї теми в різних видах і жанрах мистецтва.

За довгий час трансформації образної та пластичної структури творів «Memento mori», у образотворчому мистецтві склався візуальний словник, що включає зображення атрибутів мистецтв та наук (музичні інструменти, географічні карти, глобуси, книги), багатства та влади (гаманці, дорогоцінні прикраси); земних задовольень (курильні трубки, гральні карти та кістки); символів швидкоплинності життя (череп, годинники, свічки, що горять і згаслі, мильні бульбашки, квіти, морські черепашки); символів воскресіння, вічного життя та безсмертя людської душі (колоски, зерно пшениці, гілочки плюща або лавра, метелики); душу грішника символізують

дрібні тварини, що мешкають на землі і під нею (миші, щури та плазуни); надія людини на життя після смерті, покладена на Бога (розп'яття, хрести та інші атрибути віри) [21].

Рис. 6. Ян Давідс де Хем. «Натюрморт із квітами в скляній вазі». Мідь, олія. 54,5 x 36,5. Між 1650 та 1683 рр. Державний музей (Рейксмузеум). Амстердам, Нідерланди (твір є суспільним надбанням та знаходиться у відкритому доступі: <https://salo.li/D9VcE4c>)

У результаті дослідження були зроблені наступні

ВИСНОВКИ:

1. від часів греко-римської культури й до кінця XVII ст. склалася стійка іконографія творів «Memento mori», в якій віддзеркалені світоглядні концепції: філософська та

релігійна («Danse macabre» і «Vanitas»). Основою образної структури таких композицій є алегорія та метафора;

2. зображення черепа та метелика належить до символів, які незмінно залишаються протягом століть у мистецькій лексиці «Memento mori». Важливо, що саме ці символи відповідають бінарній опозиції «СМЕРТЬ – ВОСКРЕСІННЯ», що базується на релігійній парадигмі світогляду;

3. у творах мистецтва за темою «Memento mori», окрім послання про смерть, є твердження про воскресіння та існування потойбічного життя після смерті.

Список використаної літератури:

1. Біблія або Книги Святого Письма Старого і Нового Заповіту. Б.м., 1988. 1501 с.
2. Герасименко О., Пашкевич К., Кучер Т., Марус О. Використання символіки Memento mori в дизайні сучасних ювелірних виробів. Актуальні проблеми сучасного дизайну. Матеріали V науково-практичної конференції (27 квітня 2023 р.). Київ: КНУТД. 2023. Т. 1. Сс. 180-183.
3. Жукова Н. Феномен страху: рефлексія в образотворчому мистецтві ХХ – початку ХХІ століття (культурологічний аспект). Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. 2024. Вип. 1. Сс. 9-24.
4. Тарасенко О. Портрет і ритуал. Мистецтвознавство України. 2005. Вип. 5. Сс. 56-68.
5. Тарасенко О. Простір портрету. Музичне мистецтво і культура. Науковий вісник Одеської державної академії ім. А. В. Нежданової. 2005. Вип. 6 (1). Сс. 148-162.
6. Aries Ph. The Hour of Our Death. New York: Knopf Doubleday Publishing Group. 2013. 696 p.
7. Ayça Y. Damien Hirst'ün Eserlerinde Ölüm Teması. 2019. V. 57. Pp. 577-586.

8. Colum Hourihane, ed. *The Routledge Companion to Medieval Iconography*. Routledge Art History and Visual Studies Companions. London and New York: Routledge, 2017. 580 p.
9. Dance of death. Allegorical concept. *Encyclopædia Britannica*. URL: <http://surl.li/mgsgyl>
10. Davies D., ed. *A Cultural History of Death in Antiquity*. London: Bloomsbury Academic. 2024. Vol. 1-6. 1728 p.
11. Fisher C. *Flowers of the Renaissance*. Los Angeles: J Paul Getty Museum, 2011. 176 p.
12. Huizinga J. *Autumntide of the Middle Ages: A study of forms of life and thought of the fourteenth and fifteenth centuries in France and the Low Countries*. Leiden University Press. 2020. 616 p.
13. Hrynda B., Tkachuk I., Lysun Y., Shymin Y., & Odrekhivskiy V. A imagem da morte no discurso visual da iluminura francesa dos séculos XIII-XV: Tipologias Iconográficas e Práticas Artísticas. *Convergências – Revista De Investigação E Ensino Das Artes*, 2024. 17 (33). Pp. 47-66.
14. Meagher J. *Botanical Imagery in European Painting*. Department of European Paintings. The Metropolitan Museum of Art. 2007. URL: https://www.metmuseum.org/toah/hd/bota/hd_bota.htm.
15. Metropolitan Museum of Art. 2007. URL: <http://surl.li/hzyypw>.
16. Ostberg R. Memento mori. Latin phrase. *Encyclopædia Britannica*. <https://www.britannica.com/topic/memento-mori>.
17. Plato. *Phaedo* (Cambridge Greek and Latin Classics) (C. J. Rowe, Trans.). Cambridge University Press, 1993 (Original work published ca. 360 BCE).
18. Schneider N. *The Art of the Portrait (Masterpieces of European Portrait Painting 1420-1670)*. Barnes & Noble Books, 1997. Pp. 48-51.

19. Vanitas. Encyclopædia Britannica.
<https://www.britannica.com/art/vanitas-art>.
20. Völser I. The theme of death in Italian art: the triumph of death. McGill University: 2001. 175 p.
21. Wilson M. The Hidden Language of Symbols. Publisher: Thames & Hudson, 2022. 272 p.

Maryna V. PONOMARENKO,
PhD in Fine Art, Associate Professor,
The State Institution “South Ukrainian National Pedagogical
University named after K.D. Ushynsky”,
Odesa, Ukraine,
e-mail: el.mari@ukr.net,
ORCID: 0000-0002-2406-408X

VISUAL DICTIONARY OF MEMENTO MORI ART

Abstract. The article deals with the works of fine art of different periods, united by the common theme of “Memento mori”.

The difference between the philosophical worldview paradigm (on the example of the “Memento mori” mosaic of the first century BC and the Urbino diptych of the XV century) and the religious one (on the example of still lifes of the XVII century) is shown, which are embodied in the iconography of the works of these periods.

The article analyses the iconography, the role and significance of the attributes of “Memento mori” in creating the figurative system of “Danse macabre” and “Vanitas” compositions in the context of religious worldview.

It has been found that from the time of Greco-Roman culture to the end of the XVII century, a stable iconography of works on the theme of “Memento mori” was formed, in which the basis of the figurative structure is allegory and metaphor. The

visual vocabulary that has developed in the fine arts of “Memento mori” includes images of the attributes of arts and sciences; wealth and power; earthly pleasures; symbols of the transience of life; symbols of resurrection, eternal life and immortality of the human soul; the soul of a sinner; and the hope of man for life after death, which is entrusted to God. It has been established that despite the changes in the meanings of symbols that have occurred over the centuries in the vocabulary of Memento mori, there are stable images common to works of different times: the skull and the butterfly. It is important that these symbols correspond to the binary opposition of DEATH – RESURRECTION, which is based on the religious paradigm of the worldview. Most often, in the scientific discourse on the topic of Memento mori in art, researchers' attention is focused on the statement about the inevitability of death and the futility of earthly life. This article focuses on the works of “Memento mori”, which, in addition to the message of death, contain statements about the resurrection and the existence of an afterlife after death.

Key words: Fine art, attributes, symbolism, Life, Death, Resurrection, “Memento mori”, “Vanitas”, “Danse macabre”.

References:

1. Bibliya abo Knygy Svyatogo Pys'ma Starogo i Novogo Zapovitu (1988). [The Bible or the Books of the Holy Scriptures of the Old and New Testaments]. B.M. [in Ukrainian].
2. Gerasymenko, O., Pashkevych, K., Kucher, T., Marus, O. (2023). Vykorystannya symboliky Memento mori v dyzaini suchasnykh yuvelirnykh vyrobiv [Use of Memento Mori Symbol in Modern jewelry design]. Aktualni problem suchasnoho dyzainu. Materialy V nauk.-prakt. Konf. (27 kvitnya 2023). Kyiv: KNUVD [in Ukrainian].
3. Zhukova, N. (2024). Fenomen strakhy: refleksiya v obrazotvorcomu mystetstvi XX – pochatku XXI stolittya

(kul'turolohichnyy aspekt). [Phenomenon of Fear: Reflection in Fine Arts of The 20th – Early 21st Century (Cultural Aspect). Visnyk Natsional'noyi akademiyi kerivnykh kadriv kul'tury i mystetstv. 1. 9-24 [in Ukrainian].

4. Tarasenko, O. (2005). Portret i rytual [Portrait and Ritual]. Mystetstvovoznavstvo Ukrayiny. 5, 56-68 [in Ukrainian].

5. Tarasenko, O. (2005). Prostir portretu [The space of the portrait]. Muzychne mystetstvo i kul'tura. Naukovyy visnyk Odes'koyi derzhavnoyi akademiyi im. A. V. Nezhdanovoyi. 6 (1), 148-162 [in Ukrainian].

6. Aries, P. (2013). The Hour of Our Death. New York: Knopf Doubleday Publishing Group [in English].

7. Ayça, Y. (2019). Damien Hirst'ün Eserlerinde Ölüm Teması” [in Turkish].

8. Colum Hourihane, ed. (2017). The Routledge Companion to Medieval Iconography. Routledge Art History and Visual Studies Companions. London and New York: Routledge [in English].

9. Dance of death. Allegorical concept. (2020). Encyclopædia Britannica. Available at <http://surl.li/mgsgyl> [in English].

10. Davies, D., ed. (2024). A Cultural History of Death in Antiquity. London: Bloomsbury Academic [in English].

11. Fisher, C. (2011). Flowers of the Renaissance. Los Angeles: J Paul Getty Museum [in English].

12. Huizinga, J. (2020). Autumntide of the Middle Ages: A study of forms of life and thought of the fourteenth and fifteenth centuries in France and the Low Countries. Leiden University Press [in English].

13. Hrynda, B., Tkachuk, I., Lysun, Y., Shymin, Y., & Odrekhivskiy, V. (2024). A imagem da morte no discurso visual da iluminura francesa dos séculos XIII-XV: Tipologias Iconográficas e Práticas Artísticas. Convergências-Revista De Investigação E Ensino Das Artes [in English].

14. Meagher, J. (2007). Botanical Imagery in European Painting. Department of European Paintings. The Metropolitan Museum of Art. Available at: https://www.metmuseum.org/toah/hd/bota/hd_bota.htm [in English].
15. Metropolitan Museum of Art. (2007). Available at: <http://surl.li/hyzyrw> [in English].
16. Ostberg, R. (2019). Memento mori. Latin phrase. Encyclopædia Britannica. Available at: <https://www.britannica.com/topic/memento-mori> [in English].
17. Plato (1993). *Phaedo* (Cambridge Greek and Latin Classics) (C. J. Rowe, Trans.). Cambridge University Press. (Original work published ca. 360 BCE) [in English].
18. Wilson, M. (2022). *The Hidden Language of Symbols*. Publisher: Thames & Hudson [in English].
19. Schneider, N. (1997). *The Art of the Portrait (Masterpieces of European Portrait Painting 1420-1670)*. Barnes & Noble Books [in English].
20. Vanitas. (2020). Encyclopædia Britannica. Available at: <https://www.britannica.com/art/vanitas-art> [in English].
21. Völser, I. (2001). *The theme of death in Italian art: the triumph of death*. McGill University [in English].